

13. Цибух В.І., Вихристепо Б.І., Попович С.І. Стан і перспективи розвитку туризму в Україні / Туристично-краєзнавчі дослідження. Вип. 2.- К., 1999.-С. 3-18.
14. Чорненька Н.В. Організація туристичної індустрії: Навчальний посібник. – 3-тє вид., доп. і перероб. – К.: Атіка, 2009. – 392 с.

УДК 359.09

Смирнов І.Г.,
професор, доктор географічних наук,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИЙ ТА ВИХОВНИЙ ВИМІР ПІДГОТОВКИ ТУРИСТИЧНИХ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

Розглядаються підходи до викладання туристичних та логістичних дисциплін (на прикладі логістики туризму) у національно-патріотичному та духовно-моральному аспектах. Аналізується використання туристичних ресурсів, що слугують основою для розвитку військового, військово-патріотичного, мілітарі та інших видів туризму, у т.ч. в Україні (створення Легіону УСС, битви на горах Маківка, Лисоня) під час I та II Світових війн. Виконано огляд наявних публікацій з теми статті. Наведено відповідні терміни з їхнім тлумаченням. У висновках наголошено на важливості національно-патріотичного та морально-духовного спрямування професійної підготовки фіхівців туризму в Україні. У перспективах дослідження розкрито напрямки подальшого розвитку даної тематики.

Ключові слова: логістика туризму, військовий туризм, національно-патріотичний вимір, легіон УСС, битви на горах Маківка, Лисоня.

Постановка проблеми. Актуальним питанням професійної підготовки фахівців туризму є відображення національно-патріотичного та духовно-морального аспектів, що є особливо нагальним у складних сучасних умовах розвитку України. Цій проблемі приділяється поки що недостатньо уваги, між тим її нагальність та науково-практична важливість не викликає сумнівів.

Аналіз досліджень та публікацій з теми статті показує, що їх на даний час недостатньо. Можна послатися на праці автора [1, с. 25; 2; 6, с.62-74], матеріали поточної преси [3, с.24-25; 4, с.9; 5, с.9], інтернету [7;8].

Мета статті - розкрити підходи до викладання туристичних та логістичних дисциплін (на прикладі логістики туризму) у національно-

патріотичному та морально-духовному аспектах; проаналізувати використання туристичних ресурсів, що слугують основою для розвитку військового, військово-патріотичного, мілітарі та інших видів туризму, у т.ч. в Україні (створення Легіону УСС, битви на горах Маківка, Лисоня) під час I та II Світових війн.

Виклад основного матеріалу. Реалізацію національно-патріотичного та виховного аспектів фахової підготовки туристичних кадрів розглянемо на прикладі викладання туристичних та логістичних дисциплін, зокрема, логістики туризму. У складі цього курсу звертається особлива увага до використання тих туристичних ресурсів, що слугують основою для розвитку військового, військово-патріотичного, мілітарі та інших видів туризму. Відповідні туристичні ресурси у багатьох випадках пов'язані з логістичними особливостями подій військової історії – світової та української. Так, з подіями I Світової війни, сторіччя якої відзначається власне зараз, пов'язаний розвиток відповідних видів туризму, зокрема, це стосується ностальгійного (сентиментального) туризму, військово-музейного тощо. Тут можна послатися на польський досвід, який базується на використанні у туризмі цвинтарів з часів I Світової війни, зокрема, після битв під Танненбергом та Лодзю у 1914-1915 рр. Ці битви відбувалися між німецькими, австрійськими арміями та російською, після чого і залишилися цвинтарі, де поховані загиблі солдати. Нині ці цвинтарі знаходяться на території Польщі, стараннями місцевих влад вони відновлені, приведені до ладу, отримали інформаційне забезпечення, зокрема, у вигляді комплекту карток (Лодзька битва) та використовуються для приваблення туристів - як польських, так і іноземних (особливо з Німеччини). Логістичний складник цих битв полягав у кращій організації логістично-транспортного забезпечення з боку німецьких та австрійських військ (зокрема, використанні залізниць), в результаті чого росіяни програли ці битви і отримали величезні людські втрати. Оскільки іменних медальйонів у них не було, то їх ховали у великих братських могилах, на яких робили написи типу «500 невідомих російських вояків» тощо. Натомість, у німецькому та австрійському війську кожний солдат і офіцер мав іменний медальйон, тому на їхніх могилах вказане прізвище, ім'я, військове звання тощо. Цим цвинтарям, які зосереджені, зокрема навколо міста Лодзь, вже виповнилося біля 100 років, але стараннями польської влади та відповідних амбасад у Польщі вони відновлені та нині користуються великою увагою туристів. Логістичний і туристичний аспекти Таненберзької та Лодзької битв детально розкриті у статтях автора [2, с.109-123 та ін.]. Можна лише додати, що на відміну від Лодзької битви, після якої залишилось багато цвинтарів біля м.Лодзь, на місці Таненберзької битви, де був споруджений потужний пам'ятник цій німецькій перемозі у 1920-30 рр., нині практично нічого немає, як і

самого м. Таненберг, оскільки все це було знищено під час бойових дій у тогочасній Східній Пруссії у II Світовій війні. Зараз на цьому місці знаходяться польська «весь» (село) Стенбарк, що належить до Вармінсько-Мазурського воєводства Польщі, а у польській історіографії ця битва носить назву «Битви Мазурської».

У той же час, Верденська битва, яка відбулася на Західному фронті I Світової війни між німцями та французами у 1916 р., показала логістичну перевагу останніх, які вперше масово застосували автомобільний транспорт для пересування та забезпечення військ. Французи виграли цю битву, але втрати були великі з обох боків. У 2016 р. минуло рівно 100 років цієї, однієї з найбільш кривавих битв Першої світової війни, яка дістала назву «Верденської м'ясорубки» і відбулася біля французького міста Верден (Verdun, фр.). Як і Лодзька битва, Верденська тривала декілька місяців і забрала разом понад 300 тис. життів німецьких і французьких солдатів (відповідно 143 та 162 тис.). А почалася все з того, що після низки кривавих битв на Західному та Східному фронтах у 1914-1915 рр. (у т.ч. Танненбурзької та Лодзької) кайзерівська Німеччина вже не мала достатньо сил для наступу на широкому фронті. Тому було обрано вузьку ділянку, яка вдавалася в позиції німецьких військ у кшталті невеликого виступу. Прорив тут французької оборони, оточення та розгром 8 французьких дивізій забезпечили німецькій армії можливість стрімкого наступу на Париж, де кайзер Вільгельм II розраховував прийняти капітуляцію Франції. План битви розробив начальник німецького польового штабу генерал Ерїх фон Фалькенгайн. Він був прихильником ведення «війни на виснаження». Сутність цієї концепції полягала у тому, щоб знищити якомога більше сил супротивника, а потім задіяти резерв і здійснити прорив фронту. У Фалькенгайна були певні підстави розраховувати на успіх, оскільки на обраній ділянці фронту вдалося створити подвійну чисельну перевагу німецьких військ, а найголовніше – п'ятикратну перевагу з важкої артилерії. Німецький очільник передбачав її вогнем знищити французькі війська на вузькій 12-кілометровій ділянці фронту на північ від Вердену, на східному березу річки Маас, а після захоплення форту Дуамон – наступати углиб Франції. За даними німецької розвідки французи на початку 1916 р. частково обеззброїли форти біля Вердену, прибравши з них важкі гармати. Виходячи з цього, німці планували легко захопити французькі укріплення, застосувавши нову на ті часи зброю – вогнемети. Битва почалася вранці 21 лютого 1916 р. Німці виставили 72 стрілецькі дивізії проти 34 французьких, біля тисячі німецьких гармат протягом восьми годин вели вогонь по французьких позиціях, але, незважаючи на величезні втрати, французи зуміли в цілому втримати фронт. За два дні жорстоких боїв німецькі війська змогли просунути всього на 5 км. Але вогонь артилерії кайзера нищив ряди французів. 25 лютого німці захопили форт Дуамон,

а потім й інші французькі укріплення. Через деякий час німецький наступ загальмувався через те, що їхні стрілецькі частини відірвалися від важкої артилерії, що їх підтримувала (підвела логістика). Напрямок головного удару німецьких військ було вирішено перенести з східного на західний берег річки Маас. У битві за форт Во французи зазнали величезних втрат, втративши 75 % особистого складу. Але й німці за декілька днів битви втратили загиблими та пораненими біля 70 тис. вояків. Оборonoю в районі Вердена командував генерал Анрі Петен – той самий, який у 1940 р. після поразки Франції підписав перемир'я з нацистською Німеччиною та створив у курортному містечку Віші маріонетковий уряд, що повністю залежав від Третього рейху. Але 1916 р. генерал Петен хоробро командував французькими військами, закликавши у своєму наказі: «Зберігати мужність! Перемога буде за нами!». Французьке командування застосувало дієві заходи задля усунення загрози оточення на підставі інноваційного використання новітнього на той час автомобільного транспорту. По єдиному шосе, що зв'язувало Верден з тилом, на шести тисячах автомобілів було здійснене перекидання французьких військ з інших ділянок Західного фронту. За період з 27 лютого до 6 березня 1916 р. на автомашинах до Вердену французами було доставлено біля 200 тис. солдат та 25 тис. тон військових вантажів. Було налагоджено ефективну систему розвантаження військового спорядження та боєприпасів, що надходили, так, розвантаження автоешелона з 300 тонами боєприпасів займало не більше трьох годин. Як результат ефективної організації військового постачання французьких військ, була забезпечена їх чисельна перевага у півтора рази як у живій силі, так і в озброєнні, що дозволило зупинити німецький наступ. Але німецькі війська не припиняли відчайдушних атак на французькі укріплення. У червні 1916 р. їм вдалося захопити форт Во, але далі на захід вони просунулися вже не змогли. Людські резерви були практично всі вичерпані, перевага в артилерії втрачена, а новітні французькі винищувачі «Ньюпор» з досвідченими льотчиками, що були перекинуті під Верден, забезпечила панування у небі над полем бою. У травні – червні 1916 р. відбулася кульмінація битви. 22 травня після потужної артпідготовки французи спробували захопити форт Дуамон, але німці контратакою вибили їх та повернули напівзруйнований форт. При цьому 5-а стрілецька дивізія французів втратила половину свого особистого складу. Із змінним успіхом проходили бої і за інші укріплення під Верденом. Німці застосували отруйну речовину фосген, що призвело до великих втрат серед французьких військ, але вони витримали удір німців, не дозволивши їм розвинути успіх. У липні 1916 р. англійські війська розпочали потужний наступ на річці Соммі. Генерал фон Фалькенгайн залишився без резервів і був змушений припинити наступальні операції під Верденом. Французи цим скористалися: вони підтягли резервні дивізії до Вердену,

посилили артилерію, дорозвідали ворожі позиції. 22 жовтня 1916 р. німецька артилерія почала з ними дуель, яку прогала через те, що французькі літаки-розвідники визначили їх місцезнаходження і переказали своїм артилеристам координати німецьких батарей, в результаті чого понад половину їх було знищено. Важкі гармати французів зруйнували форт Дуамон, і французька піхота захопила його практично без опору. Всього за півдня французькі війська зуміли повернути територію, за яку німці воювали протягом декількох місяців. У жовтні-листопаді 1916 р. французи змогли витіснити німецькі війська з усіх раніше втрачених позицій, ще й захопити 11 тис. полонених. На кінець 1916 р. лінія фронту стабілізувалася, отже, битва під Верденом закінчилася «бойовою нічиєю». Якщо оцінити військові втрати сторін, то французів у цій битві загинуло більше, ніж німців. Але якщо оцінювати з політичної точки зору, то Німеччина отримала поразку, оскільки так і не змогла досягти своєї головної цілі – захопити Париж. Матеріальна та людська перевага країн Антанти була більшою, ніж у країн Троїстого союзу. А тому поразка Німеччини та її союзників у Першій світовій війні була справою найближчого часу [3, с.24-25]. Відповідний музей у м. Верден (Франція) відображає цю подію і користується значною популярністю у туристів, що приїжджають сюди з багатьох країн Європи та світу. У цій битві, що тривала з лютого до грудня 1916 р., загинуло понад 300 тис. французьких та німецьких вояків, тому вона увійшла в історію під назвою «Верденська м'ясорубка». Біля м. Вердена існує військовий цвинтар, а також осуарій Дуамон де знаходяться відповідні поховання. У травні 2016 р. тут був урочисто відкритий меморіал в присутності канцлера Німеччини А. Меркель та президента Франції Ф. Олланда, які підкреслили, що нині м. Верден став символом миру та франко-німецької дружби і притягує багатьох туристів.

Військові події I Світової війни не оминули і Україну, яка тоді була поділена між Російською (схід) та Австро-Угорською (захід) імперіями. У 1916 р. у м. Стрий був створений Легіон українських січових стрільців, який відзначився у битвах на горах Маківка та Лисоня. Українські січові стрільці (УСС) – українське національне військове формування у складі австро-угорської армії, сформоване з добровольців. Вони відгукнулися на заклик Головної Української Ради 6 серпня 1914 р. і стояли під проводом Української Бойової Управи. УСС були українськими частинами на бойовій карті тогочасної Східної Європи, мали велике значення для відновлення давніх козацьких військових традицій, для зростання українського патріотизму, а живим символом УСС стала пісня «Червона калина». Осередком добровольців спочатку був Львів, а трохи згодом – Стрий. Легіонерів поділили на два батальйони (за українською національною козацькою термінологією – курені) та один напівбатальйон (напівкурінь). Курені ділилися на сотні

по 220 осіб. До складу сотні входили 4 чоти (взводи). Чота складалася з 4 роїв (відділень). А один рій налічував 10-15 стрільців. Зазвичай сотня в бойових умовах нараховувала 100-150 вояків, 2 ремісників, писаря та його помічника (табл.1). Військові посади і відповідні звання в Українському Легіоні називалися згідно з національно-історичною термінологією: очолював курінь курінний отаман чи просто курінний (відповідав сучасному званню майора), а на всі посади нижче курінного призначались добровольці. Командира сотні називали хорунжий або сотник (капітан). Командування легіоном здійснював полковник або підполковник австрійської армії, часто – українець за походженням. Із двадцяти тисяч добровольців відібрали лише дві тисячі. Такий суворий відбір частково пояснювався тим, що українцям неповністю довіряли, оскільки австро-угорське командування побоювалося, що українські вояки повернуть зброю проти них. Але ці побоювання були безпідставними, УСС проявили себе як хоробрі воїни. Збереглися документи, де навіть тогочасна польська преса захоплювалася бойовим духом українських січових стрільців.

Таблиця 1

Військові підрозділи, посади і звання в легіоні УСС та їх сучасні відповідники¹⁾

3	Військові підрозділи, посади і звання в легіоні УСС		Сучасні відповідники	
	підрозділи	посади/звання	підрозділи	посади/звання
1	Рій	ройовий	відділення	командир відділення, сержант
2	Чота	чотовий	взвод	командир взводу, лейтенант
3	Сотня	сотник	рота	командир роти, капітан
4	Курінь	курінний	батальйон	командир батальйону, майор
5	легіон (полк)	полковник	полк	командир полку, полковник

¹⁾складено автором за [4, с.9]

Унікальність формації легіону УСС полягала у тому, що це була перша українська добровільна військова частина. Серед архівних документів є листи батьків з проханням взяти їхніх ще неповнолітніх синів в українську збройну формацію, яка воювала проти військ Антанти, зокрема Росії. Якщо подивитися на список тих, хто загинув у 1915 р. під час бою на горі Маківка, то там було багато 18-19 літніх хлопців. На військових картах Першої Світової війни гора Маківка визначалася як «висота 958», а після весни 1915 р. увійшла в історію як символ героїзму Січових стрільців. Запеклі бої за гору Маківку у Карпатах (8 км на північ від Славського, висота 958 м над р.м.) тривали на східному фронті Першої світової війни з 29 квітня до 4 травня 1915 р.

У бойових діях брали участь підрозділи австро-угорської 55-ї піхотної дивізії фон Фляйшнера (до складу якої входили 7 сотень 1-го та 2-го куренів УСС) та російсько-імперські війська 78-ї піхотної дивізії генерала Альфтана. «Ціною життя» було оволодіння панівною висотою, тобто горою Маківка. Імператорська армія Росії вже понад півроку тримала Галичину в окупації і тепер розраховувала прорвати лінію фронту і через Карпати піти на Угорщину та далі на Відень. Від битви на Маківці великою мірою залежало майбутнє війни. Героїчні оборонці Маківки зірвали стратегічні плани російського командування. Здобуття вершини ним планувалося на 29 квітня, проте стало можливим лише 4 травня, коли були задіяні усі російські резерви. Особливою мужністю під час боїв за Маківку відзначився Легіон УСС, що відобразилось у народній па'мяті. Внаслідок величезних втрат (понад 3 тис. убитих та поранених) російські війська не змогли продовжити наступ і через кілька днів були змушені відступити перед австрійськими підрозділами, що підійшли на цей плацдарм. Гора Маківка, через яку з лютого 1915 р. пролягала лінія фронту, складається із трьох вершин – північно-західної, центральної і східної. Горою Маківка вважалася середня, найвища вершина, відзначена на мапах того часу, як «висота 958». На початку 1915 р., відступаючи в ході німецько-австрійського зимового Карпатського наступу, російсько-імперські війська змогли втримати східну вершину Маківки, інші дві були зайняті айстро-німецькими військами. Гора розташована між шосе (у долині р. Орява) та залізницею (у долині р. Опір), що з'єднували Мукачеве зі Львовом і Стриєм, зайнятими на той час російсько-імперськими військами. Гора Маківка була панівною над ними, тому мала стратегічну важливість. З перших днів появи австрійців на центральній і західній вершинах Маківки вони почали зміцнювати оборонні позиції шляхом створення кількох ліній окопів, дровових загороджень, засік, вовчих ям із замаскованими фугасами. Гора Маківка перебувала у зоні відповідальності піхотної дивізії айстро-угорського корпусу Гофмана. У складі дивізії були 7 сотень 1-го та 2-го куренів Українських січових стрільців (УСС). Командиром 130-ї бригади, до якої належали курені УСС був оберст (полковник) Йозеф Вітошинський фон Доброволя, який був русином (українцем), що зробив успішно військову кар'єру в армії Австро-Угорщини. До січовиків він ставився дуже доброзичливо, у відповідь останні вважали його «українцем» і називали на свій лад Осип-Михайло Доброволя-Вітошинський або за даним йому ласкавим прізвиськом «Дзядзьо». За спогадами січових стрільців їхні курені, включені до складу 130-ї бригади, прибули в околиці гори Маківка на початку березня 1915 р. Безпосередній гарнізон висоти Маківка протягом усього часу панування на ній австрійців становив зведений батальйон гауптмана (капітана) Дрозда, або як його називали «Ляндштурмовий батальйон гауптмана Дрозда». За етнічним складом у

цьому батальйоні переважали слов'яни Габсбурзької монархії, але були також німці, євреї, румуни. Російсько-імперські міста три рази штурмували гору Маківка. Перший штурм відбувся 16 (29) квітня 1915 р. Контратака на захоплені російськими військовиками позиції була зроблена силами 1-го та 2-го куренями УСС. Російсько-імперські війська зазнали невдачі. Другий штурм гори Маківка пройшов 17 (30) квітня 1915 р. Росіянам вдалося захопити першу лінію окопів, але їх контратакували січовики і захопили три кулемети і біля 200 полонених. На допомогу січовикам були надані резерви, які допомогли відбити другу спробу російсько-імперських військ захопити Маківку. Третій штурм Маківки почався 21 квітня (4 травня) 1915 р. Батальйон капітана Дрозда отримав такі великі втрати, що практично припинив існування. Австрійське командування знову кинуло стрілецькі курені в контратаку, що була відбита. Висота 958 залишилась за російськими формуваннями, але в оперативному розумінні захоплення Маківки виявилось даремним, а втрати російських військ були надзвичайно великими, що не дозволило їм прорватися через карпатські перевали і вийти на оперативний простір на Угорську рівнину, що створило б катастрофічні наслідки для австро-угорського фронту, і у випадку успіху російсько-імперських військ – виходу Австро-Угорщини з війни. Загальні втрати російсько-імперських військ за всі три штурми Маківки становили приблизно три тисячі убитими і пораненими, розмір втрат австро-угорських військ точно не відомий. Зате легіон українських січових стрільців у боях за Маківку діяв уміло, непохитно і мужньо. Втрати січовиків склали 42 особи загиблими, 76 пораненими та до півсотні полоненими. Гора що дісталася російсько-імперським військам з величезними втратами, була залишена без єдиного пострілу через 9 днів Запекла оборона Маківки та дії українських січовиків, які боролися у складі австро-угорських військ проти Російської імперії заради здобуття Україною незалежності стали темою численних науково-історичних досліджень і патріотичних літературно-художніх творів. Історіографія порівнює бій за Маківку з Фермопільською битвою, стверджує, що бої за Маківку навесні 1915 р. мали велике стратегічне значення для всього театру війни на Карпатсько-Галицькому напрямку, що перемога легіону УСС над переважаючими російсько-імперськими силами на горі Маківці не дозволило російсько-імперським військам подолати Карпатські хребти на напрямку Стрий – Мукачеве і вийти в долини для наступу на Будапешт і Відень.

Маківка залишилася особливою сторінкою як в історії України, так і в історії багатьох українських родин. За радянських часів у тих, хто піднімався на Маківку, до могил Січових стрільців, могли бути неприємності, оскільки режим замовчував історію Маківки, намагався зробити так, щоб подвиг стрільців затягнуло болотом забуття. Але – не вдалося. Нині на горі Маківка споруджено Пантеон слави стрілецтва

(1999 р.) - меморіал, що в центрі має великий хрест з капличкою всередині та триптихом – мозаїчним зображенням Матері Божої, Святого Георгія і архангела Михаїла (вони вважаються покровителями воїнства), а навколо - 50 хрестів з тесаного каменю, бо саме стільки стрільців, як доведено нині, усього загинуло у цій битві [Вдовиченко, 2016: с.9]. На кожному нагробку вказано ім'я та прізвище загиблих стрільців, на жаль, не позначені (як це було на старих могилах, ще під дерев'яними хрестами) назви міст і сіл, звідки родом хлопці, що покояться тут вже понад 100 років. Для туристів, крім меморіалу, буде цікаво ознайомитися з бронзовою таблицею з прізвищами 34 полеглих на горі Маківка, що була вмурована у стіну церкви в селі Тухля у 1930-х рр. та збереглася до наших часів, будучи заштукатуреною під грубим шаром вапна. Також у м. Славському існує музей, присвячений цій битві.

Стрільці створили чимало пісень, які не втрачають популярності вже сто років. При Легіоні УСС діяв просвітницький осередок «Пресова квартира», який займався видавничою та агітаційною справами, видавав газету «Самохотник» («Доброволець»), поетичний журнал «Новініана», сатиричні журнали «Бомба» і «Самопал», «Вісник Пресової Квартири», журнали «Шляхи» і «Червона калина». До УСС добровольцями йшли люди освічені, так серед старшин і стрільців майже 40% було інтелігенції, у т.ч. громадських, політичних діячів, поетів, художників. Недарма на початку 1990-х рр., ще до проголошення незалежної України, існував справжній культ на символи січових стрільців, а їхні пісні живуть і нині.

Відчутних втрат легіон УСС зазнав на початку липня 1917 р. у бою під Конюхами, під час так званої «офензиви Керенського». Врятуватися вдалося лише близько 400 старшинам і стрільцям. З них сформували новий курінь УСС, який здійснив похід до Збруча, а в лютому 1918 р. вирушив у похід на Україну з австрійсько-угорськими військами. Згодом австро-угорці приділили курінь до групи полковника Василя Вишиваного. Також слід відзначити участь формації січових стрільців під командуванням генерала Марка Безручка (за польськими джерелами [5, с.9]), у Варшавській битві, що відбулася 15 серпня 1920 р., разом з Військом Польським. Отже, завдяки УСС, українське військо має безпосереднє відношення до Дня Війська Польського, що святкується щорічно саме 15 серпня, а військове гасло тих часів – «За нашу та вашу свободу», набуває в сучасних умовах підвищеної актуальності.

Отже, українські січові стрільці стали зародком української національної армії, їхні військові звичаї мали велике значення для відновлення давніх козацьких військових традицій, зростання українського патріотизму. У Центральному державному історичному архіві України у Львові Легіону УСС присвячений 363-й фонд, у якому нараховується 279 справ. Нині українці активно цікавляться як

окремими знаменитими персоналіями Легіону УСС, такими як Осип Назарук, Олена Степанівна, так і шукають біографічні відомості про своїх родичів, що були в УСС, а досвід Легіону використовується у сучасному реформуванні Збройних сил незалежної України, зокрема їхньої організаційно-управлінської структури, військових посад і звань, військових одностроїв тощо (табл.1).

На горі Лисоня у серпні-вересні 1916 р. відбулися запеклі бої Легіону УСС з переважаючими силами російської армії. Найкривавіший бій відбувся 2 вересня, коли перемогу було здобуто ціною втрати більш як половини особового складу українського легіону: 81 вояк убитий, 293 – поранені, 285 - потрапили у полон. Такою ціною Легіон УСС зупинив наступ російського агресора на Бережани і його бойову операцію «Брусилівський прорив». Вшанування століття подвигу Січових стрільців відбулося цього року у новому, значно ширшому масштабі, основними складниками якого стали: проведений вперше Мілітарний фестиваль українського стрілецтва, у межах якого у с. Посухів, що біля підніжжя Лисоні, з'їхалося близько 5 тис. учасників і гостей; з Тернополя до Посухова прибув спеціальний «Потяг українських звітяг»; відбулося освячення стрілецького цвинтаря, де спочивають учасники того столітнього бою, та перепоховання останків Січових стрільців, а також урочисте сходження учасників заходу на г. Лисоню алеєю, обсадженою червоною калиною. Ще у 1994 р. на вершині Лисоні був встановлений Хрест скорботи і слави, а на мармурових плитах - викарбувані імена полеглих героїв. Поруч з Хрестом збудовано капличку, яку до століття бою реконструювали та розписали новими іконами, на яких зображено як Січових стрільців, так і новітніх героїв, які уже в наш час віддали своє життя за Україну. У заходах з вшанування століття бою на г. Лисоні взяли участь сивочолі ветерани УПА, 91-річна дочка Січового стрільця Надія Ярема, хлопці і дівчата з патріотичних молодіжних організацій, відомі громадські діячі, туристи та прочани з усієї Галичини та України. На гостей чекали різноманітні заходи, серед яких: реконструкція пам'ятного бою, урочисте погашення спеціальної марки та поштового конверта, виставка світлин і художніх творів, концерт гуртів та мистецьких колективів. Очільники Тернопільщини відзначили нагородами усіх, хто долучився до створення пам'ятного меморіального комплексу, - художників, артистів, будівельників, волонтерів.

З подіями I Світової війни пов'язане і виникнення гасла «Слава Україні!», що потрапило до українського лексикону в 1920-х рр. минулого століття, як стверджує український історик, голова Українського інституту національної пам'яті В. В'ятрович (табл. 2). Так, з історичних джерел відомо, що заклик «Слава Україні!» виник у кінному полку «Чорних запорожців». Це була збройна формація армії УНР, яка, виборюючи незалежність, діяла упродовж 1918-1920 рр. на

теренах України. Щоправда, тоді вислів звучав дещо інакше: «Слава Україні!» - «Козакам слава!». Кажуть, так віталось козацтво за часів II Гетьманату Павла Скоропадського. У відповідь промовляли «Гетьману слава!», а з відповіддю «Героям слава!» це було традиційне привітання кубанського козацтва, яке розглядалось як частина України. Адже у 1918-1920 рр. існували спроби включення Кубанської народної республіки до складу УНР. Також подібним чином вітали один одного повстанці Холодного Яру. Так, 24 вересня 1920 р. у Медведівці на Черкащині, де колись спалахнула Коліївщина, відбулася нарада холодноряських отаманів, у якій взяли участь командири Степової дивізії та ватажки збройних формувань з інших регіонів. На ній криворізького отамана Степового-Блакитного (Кость Пестушко) було обрано Головним отаманом усіх повстанських загонів Холодного Яру і околиць. Власне Степова дивізія, яка налічувала від 12 до 18 тис. бійців, і поширила вітання «Слава Україні!» - «Україні слава!». А найгучніше воно зазвучало з появою ОУН. Гасло «Слава Україні!» - «Героям слава!» стало символом УПА. Промовляли його пошепки, криючись від ворога, під страхом смерті, оскільки поради за нього катували, вбивали. Але нескорені патріоти готові були терпіти всі муки і, віддаючи життя, на останньому видиху все одно проказували: «Слава Україні!».

Таблиця 2

Трансформація гасла «Слава Україні!» з відповіддю¹⁾

№ з/п	Варіанти гасла «Слава Україні!» з відповіддю	Хто і де використовував	Роки
1	«Слава Україні!» - «Козакам слава!»	Кінний полк «Чорних запорожців» армії УНР	1918-1920 рр.
2	«Слава Україні!» - «Гетьману слава!»	Збройні сили України за часів II Гетьманату П.Скоропадського	1918-1919 рр.
3	«Слава Україні!» - «Героям слава!»	Традиційне привітання козацтва Кубанської народної республіки, яка розглядалася, як частина України (за часів існування УНР)	1919-1920 рр.
4	«Слава Україні!» - «Україні слава!»	Гасло повстанців Холодного Яру, що сформували Степову дивізію під командуванням головного отамана Степового-Блакитного (Костя Пестушка)	1920 рік
5	«Слава Україні!» - «Героям слава!»	Символ ОУН/УПА	1930-1950 рр.
		Вітальне гасло сучасної незалежної Української держави	з 1991 р.

¹⁾ Авторська розробка за [4, с.9].

Досвід II Світової війни перевагу логістики показує на прикладі операції з висадки військ союзників у Франції 1944 р. Ця операція відома під назвою “Overlord” і є ілюстрацією ретельної логістичної підготовки цієї операції з боку союзницьких військ, що забезпечило її успіх та мінімальні людські втрати. Як результат, терміни II Світової війни були істотно скорочені. Детально логістичні особливості цієї битви розкрито у працях автора [6, с. 62-74]. У 2014 р. відзначалося 70-річчя операції “Overlord”, на якому були присутні не тільки керівництво США, Канади та країн ЄС, але й численні туристи, до послуг яких були підготовлені екскурсії під гаслом «Шляхи звитяги», відповідні музейні експозиції тощо.

Висновки і перспективи подальших наукових досліджень. Національно-патріотичний аспект професійної освіти в туризмі розглянуто на прикладі логістики туризму. Цей курс акцентує важливість ресурсів військового туризму для розвитку його видів, пов’язаних з формуванням перших українських військових частин, зокрема під час Першої світової війни – Легіону Українських Січових стрільців та їх бойових випробувань у битвах на горах Маківка та Лисоня. Відповідний міжнародний досвід використання військових пам’яток Першої світової війни для розвитку туризму має Польща, що може бути використано також в Україні. Цей напрям слід розглядати як перспективний для подальшого розвитку українського туризму в сучасних умовах.

Список використаних джерел

1. Смирнов І.Г. Логістика у туризмі: навч. пос.[Текст] / І.Г.Смирнов. – К.: Знання, 2009. – 444 с.
2. Смирнов І.Г. Військова логістика як туристичний ресурс (на прикладі пам’яток Першої світової війни): картографічний вимір [Текст] /І.Г.Смирнов// Часопис картографії: зб.наук.пр. – Вип. 13. – К.:КНУ імені Тараса Шевченка, 2016. – С.109-123.
3. Петров Г. Верденская мясорубка[Текст]/Г.Петров. – Загадки истории. – 2016.-№16.-С.24-25.
4. Вдовиченко Г. Попіл Маківки[Текст]/Г.Вдовиченко// Високий замок. – 2016.-20-26 жовтня. – С.9.
5. Golybard E. Znak pokoju z wojny w twale [Текст]/E. Golybard // Dziennik Kijowski. -2014. - №16 (479). – S.9.
6. Олійник Я.Б., Смирнов І.Г. Міжнародна логістика: Навч.пос. [Текст]/Я.Б.Олійник, І.Г.Смирнов. – К.:Обрії, 2011. - 545 с.
7. Бої за гору Маківка. [Електронний ресурс]. - Режим доступу // wikipedia.org
8. Маківка (гора) - Вікіпедія: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

Summary. *Given approaches to teaching of travel and logistics disciplines (on example of tourism logistics) in the Ukrainian national-patriotic aspect. Analyzed the use of tourism resources as a basis for the development of military, military-patriotic and other kinds of tourism in Ukraine (including USS (Ukrainian Cosacks Infantry) Legion, the battle on the mountains of Makivka and Lysonia) during First and Second World Wars. Described in details the battle on Mount Makivka between Austrian and Russian troops and heroic action of USS Legion on Defense of Mount Makivka. Completed a review of publications on the subject of the article. Used appropriate terms with their interpretation. Proposed conclusions highlighted the importance of national-patriotic training of tourism specialists in Ukraine. Revealed perspectives of the study subject areas for further development. Displayed trends and the current state of military-patriotic tourism resource using in Ukraine on examples of First and Second World Wars memorials and historic places.*

Keywords: *logistics, tourism, military tourism, national-patriotic dimension, Legion of USS (Ukrainian Cosacks Infantry), the mountains of Makivka and Lysonia battles.*